

Het verschil tussen mensen en stenen

Creatief denken in het onderwijs

Aan creatief denken wordt buiten het onderwijs steeds meer waarde gehecht. Ook in de school zou hiervoor veel meer ruimte moeten komen. Wat is creativiteit, wat is creatief denken? En hoe kunnen we hieraan in school aandacht besteden.

In een werkblad bij de SchoolTV-serie 'De Filobus' (NOT, 2000) staat de vraag 'Wat is een verrassend verschil tussen mensen en stenen?'. De bespreking hiervan in een bovenbouwgroep, waar ik regelmatig met kinderen filosofeerde, kan ik me nog goed herinneren. 'Een mens leeft, stenen niet', 'Stenen zijn hard, mensen zacht', 'Een steen is koud, een mens is warm', ... Acht of negen van dit soort - niet zo verrassende - verschillen kwamen voorbij. De groep viel stil, we wisten even niet meer. Lange seconden van niets meer weten gingen voorbij tot een meisje die aan het andere einde van de kring zat losliet: 'stenen kun je verzamelen'. Op dat moment zagen we talloze nieuwe mogelijkheden: 'met stenen kun je gooien, met mensen ...', ... Tientallen, ook verrassende, verschillen kwamen in enkele minuten naar voren. *Stenen kun je verzamelen* is de katalysator in een denkproces. Hoe vaak gebeurt het ons niet dat we met elkaar nadenken over de aanpak van een kwestie en niet verder komen dan de ideeën die we altijd al hadden. De aanpak van een pestprobleem in de klas, het vergroten van de betrokkenheid van ouders bij de school, de werkdruk op leraren; het denken over dergelijke kwesties verloopt doorgaans langs vaste patronen. Als we gaan brainstormen, zijn we na een flap met gele velletjes meestal niet veel verder gekomen dan we daarvoor al waren. Zonder katalysator is het moeilijk om uit bestaande patronen van denken, patronen van oplossingen te komen. Eerst dan zien we nieuwe mogelijkheden.

Voor bedrijven zijn innovatie en creativiteit de middelen bij uitstek om zich te kunnen blijven onderscheiden, voor onze economie zijn ze nodig om in de global society mee te blijven tellen. In het bedrijfsleven is het belang van creativiteit onomstreden. Het wekt dan ook geen verbazing dat creativiteit een prominente plek heeft verworven onder de 21st century skills, de vaardigheden die wij deze eeuw mede dankzij het onderwijs zouden moeten ontwikkelen. Mij verbaast het dat creativiteit vooral in verband gebracht wordt met het concurrerend maken (of houden) van onze economie. Er zijn veel meer vraagstukken in de samenleving die om een nieuwe benadering, om nieuwe antwoorden vragen: de ontwikkeling van onze democratie bijvoorbeeld, de houdbaarheid van de aarde niet in het minst. Creativiteit is daarbij onmisbaar. Kunnen we in het onderwijs ook bijdragen aan de ontwikkeling daarvan?

In het onderwijs zijn we meestal geneigd om creativiteit onder te brengen bij een paar uurtjes drama en beeldende vorming. Dat is precies genoeg om het ongevaarlijk te laten zijn. Als we de creatieve ontwikkeling van kinderen serieus willen nemen, zullen we het veel breder en diepgaander moeten integreren in ons onderwijs. Wat is creativiteit nu precies? Dat is een lastige vraag, want verkenningen en discussies over aard en wezen van creativiteit en creatief denken eindigen zelden in consensus. Toch herkennen de meesten van ons creativiteit als we het zien: een schilderij, een voorwerp, een opmerkelijke innovatie, of de oplossing van een hardnekkig probleem. Dan zien we de uiting, het product, de

toepassingen van creativiteit. Wegerif noemt dit creativiteit met de hoofdletter C (2010). In de school, en met name in de basisschool, spreekt Wegerif liever van creativiteit met een kleine letter. Dan heeft hij het over de ruimte, die kinderen nodig hebben, om creatief te kunnen zijn, ook als die ruimte niet – direct – iets creatiefs of anderszins bruikbaar oplevert. Die zekerheid van een creatief product is er immers nooit, creatieve processen zijn inherent onvoorspelbaar. Waar Wegerif een onderscheid maakt tussen toepassing en ruimte van creativiteit, ziet Fisher drie elementen: ‘creativity can be seen as property of people (who we are), processes (what we do) or products (what we make)’ (Fisher, 2004, pag. 8). Hoewel sommige auteurs in hun beschrijvingen van creativiteit de nadruk leggen op de people, ‘het is een attitude’ (Lucas, 2001), en anderen vooral de onderlinge relatie tussen proces en product benadrukken ‘het gaat om fantasierijke processen met originele en waardevolle resultaten’ (Robinson, 2001), is de voornaamste taak voor de school, in dit verband, het op gang brengen van processen, waar mensen creatiever van worden en waarin creatieve producten gegenereerd worden waarvan de samenleving de waarde herkent.

Het creatieve (denk-)proces zelf bestaat vooral uit het (leren) doorbreken van patronen. ‘Creatief denken heeft te maken met los komen van normale patronen zodat een andere manier van kijken mogelijk wordt’ (Bono de, 2009). En Byttebier schrijft ‘Creatief denken is een geheel van denkattitudes, denkvaardigheden, denktechnieken en denkprocessen die de kans op patroon doorbreking, het leggen van nieuwe verbindingen in onze hersenen vergroten’ (2002, pag. 23). Zeg maar *Stenen kun je verzamelen*. De katalysator die het meisje aan het andere einde van de kring inbracht, kan geoefend worden. Creativiteit kun je leren. Byttebier schetst de creatieve denker als iemand die vooral over een viertal vaardigheden beschikt: creatief waarnemen, divergeren, flexibel associëren en het ontwikkelen van verbeeldingskracht (2002). Deze vaardigheden kunnen door gerichte oefeningen in de school worden ontwikkeld. In de afgelopen jaren zijn er vele ontwikkeld en verzameld. Vindplaatsen daarvan voor leraren zijn o.a. de weblog Vindingrijk en het gelijknamige boek (van der Kooij, 2013).

Bij **creatief waarnemen** gaat het om het herkennen van dominanties in de eigen waarneming en het loskomen van overheersende visies. Een van de oefeningen die een leraar in de klas kan doen is het ‘verwerpen van voorwerpen’. De werkwijze is uiterst eenvoudig: neem wat alledaagse voorwerpen, kijk eens in de keukenla, en geef ieder kind of beter een groepje kinderen een van de voorwerpen. De opdracht luidt: waar dient dit voorwerp voor? Doe vervolgens afstand van de eerste functie van het voorwerp en bekijk wat het voorwerp nog meer kan zijn of waar het nog meer voor gebruikt kan worden. Geef voor deze brainstorm ongeveer acht minuten. Laat de groepjes vervolgens aan elkaar de diverse functies van het voorwerp presenteren. Het helpt om voorwerpen uit hun gewone context te halen en te bedenken welke functie ze op een heel andere plaats zouden kunnen hebben. Verzin vervolgens een naam voor het ‘nieuwe voorwerp’, de knoflookpers wordt een muizendouche,

Divergeren is het bedenken van meer invalshoeken en ideeën dan de eerste gedachten die ons n.a.v. een probleem of vraag te binnen schieten. Divergeren vraagt om oefening en volharding. Als kinderen (en volwassenen niet in het minst) hierin nog niet zo ervaren zijn, is hun ideeënbron meestal na een of enkele ideeën opgedroogd. Daarom moet een opdracht open zijn, zodat kinderen niet allemaal datzelfde figuurtje tekenen, maar vooral altijd zo geformuleerd worden dat kinderen wel voorbij de eerste en voor de hand liggende mogelijkheden moeten gaan: zoek tien manieren om deze ruimte (of het schoolplein) over te steken; speel op zeven verschillende manieren een ontmoeting tussen twee personages die elkaar lang niet hebben gezien. Trouwens: hoe kennen ze elkaar?

Bij **flexibel associëren** gaat het om het kunnen leggen van nieuwe verbindingen tussen begrippen of verschijnselen. Aristoteles wist het al, hij formuleerde zijn associatiewetten na de waarneming dat als we associëren we geneigd zijn om in de buurt te blijven van waar we beginnen, na voet komt teen, we zijn geneigd soortgenoten te noemen, appel en peer, of de tegenstelling op te zoeken, zwart en wit. Oefeningen in flexibel associëren beogen hieraan voorbij te gaan en ongewone verschillen of verbindingen te vinden tussen begrippen: stenen kun je verzamelen, mensen Het maken van zgn. associatiekettingen is een beproefd middel om verbindingen te leggen tussen ogenschijnlijk heel verschillende begrippen: associeer in drie stappen van bloem naar directeur.

De vierde creatieve vaardigheid is het ontwikkelen van **verbeeldingskracht**: het vermogen zich een voorstelling in de geest te maken van iets dat op dat moment niet fysiek waar te nemen is. Een leuke oefening is die waarbij we door de grenzen van onze zintuigen stappen: wat voelt zoals honing smaakt, wat smaakt zoals je een piano hoort.

Elk van de vier vaardigheden zijn door gerichte oefeningen te leren. Ze kunnen echter niet succesvol worden ingezet, zonder aandacht voor een vijfde 'vaardigheid', schrijft Byttebier (2002), één die ik liever een attitude zou willen noemen: uitstel van oordeel. Of we nu divergeren of associëren, nieuwe ideeën krijgen alleen een kans als we ons eerste oordeel daarover opschorten. Nieuwe ideeën passen per definitie niet in onze bestaande denkpatronen. Toch zullen we ze moeten toelaten, ons openstellen en ze moeten verkennen, ook die naïeve ideeën, die ogenschijnlijk onuitvoerbaar, voor we erover oordelen. Uitstel is geen afstel.

Ruimte voor creativiteit in de school staat niet op het rooster op woensdagmorgen. Het is er, of niet. Hooguit kunnen we spreken over de mate waarin het zich voordoet, en misschien herkennen we dit op sommige momenten beter dan op andere. Toch ben ik ervan overtuigd dat een creatief klimaat in de school alleen gerealiseerd kan worden als het - in elk geval in een beginfase - apart gelabeld is, als een onderscheiden activiteit in een daarvoor gereserveerde tijd. Wie zich iets nieuws wil eigen maken, zal zich bewust moeten richten, momenten creëren waarin hij/zij zich hierop kan concentreren. Dat geldt zowel voor de kinderen, als voor hun leraren, ook hij of zij leert. Intussen is een schat aan mogelijkheden, lesideeën, e.d. voor handen om creativiteit gericht te oefenen. Uiteindelijk echter is creativiteit niet apart verkrijgbaar. Het is belangrijk dat we creativiteit niet opsluiten binnen het domein van kunst en cultuur. 'Het is de drijvende kracht in alle domeinen waarin mensen actief zijn; dus ook wetenschap, duurzaamheid, technologie, economie, zorg, welzijn en onderwijs' (Kooij, 2013, pag. 2).

Rob Bartels

Rob Bartels is docent aan de pabo van Inholland in Alkmaar, lid van de kenniskring Geïntegreerd Pedagogisch Handelen, Inholland, Alkmaar en medewerker van het Centrum Kinderfilosofie Nederland. In april 2013 promoveerde hij op een proefschrift over filosoferen met kinderen en democratische opvoeding

Literatuur

Bono, d. E. (2009). *Creatief denken. Slimme technieken om problemen op te lossen*. Amsterdam: Business Contact.

Byttebier, I. (2002). *Creativiteit Hoe? Zo!* Tiel: Lanoo.

- Cremin, Barnes en Scoffham in Kooy, van der D. (2013). *Het Grote Vindingrijkboek*. Amstelveen, Denken om een hoekje
- Fisher, R. (2004). *Unlocking Creativity. Teaching Across the Curriculum*. Abingdon: David Fulton.
- Fisher, R. (2005). *Teaching children to think*. Nelson Thornes.
- Lucas, B. (2001). Creative teaching, teaching creativity and creative learning. In A. Craft, B. Jeffrey, & M. Leibling, *Creativity in Education*. London: Continuum.
- Robinson, K. (2001). *Out of our minds. Learning to be creative*. Oxford: Capstone.
- Wegerif, R. (2010). *Mind Expanding. Teaching for Thinking and Creativity in Primary Education*. Maidenhead: McGraw-Hill.

Verder lezen

Het Grote Vindingrijk Boek, David van der Kooij. Amstelveen, Denken om een hoekje; Leuker.nu. ISBN 978946198732. *Het Grote Vindingrijkboek* is de nieuwste uitgave van David van der Kooij. Van der Kooij heeft in de afgelopen jaren met veel energie en vooral creativiteit het basisonderwijs verrijkt met websites en –loggen, met lesmateriaal om creatief denken in de school te bevorderen, zie ook bijv. www.creatiefdenkeninonderwijs.nl.

Ook recent verscheen de bundel *Creatieve Stromingen, een actuele kijk op creativiteit en innovatie*. In de bundel onder redactie van emeritus hoogleraar Roger De Bruyn nemen tien auteurs uit Nederland en Vlaanderen de actuele stand van het creatieve denken in alle sectoren van de samenleving onder de loep. Het boek vertegenwoordigt hun gedeelde visie op creativiteit in de samenleving, maar geeft ook handvatten om dit in de praktijk te brengen, in het bedrijfsleven, bij de overheid of in het onderwijs. *Creatieve Stromingen, een actuele kijk op creativiteit en innovatie*, onder redactie van Roger de Bruyn. Rumst (BE): Creatief Atelier Windekind. ISBN: 9789078322283.

Een basisschool die al meer dan tien jaar werk maakt van creatief denken is jenaplanschool Antonius Abt in het Brabantse Engelen. Creatieve denkvaardigheden worden in die school niet alleen apart geoefend, maar kunnen er iedere dag teruggevonden worden in de kring, tijdens wereldoriëntatie of als er een conflict moet worden bijgelegd. Zie www.antoniusabt.nl.